

Araştırma Makalesi / Research Article

**İLHANLI DEVLETİ'NİN SON HÜKÜMDARI EBÛ SA'İD BAHÂDIR HAN'IN
EMİR ÇOBAN'IN ÖLÜMÜNDEN SONRAKİ FAALİYETLERİ VE ÖLÜMÜ
(728-736/1327-1335)**

Firdevs ÖZEN¹

Öz

Son İlhan Ebû Sa'îd Bahâdır Han, 1317 yılında tahta çıktıktan sonra yaklaşık on yıl emîrî'l-ümerâ Çoban'ın gölgesi altında ismen hükümdardı. 1327 yılında Emîr Çoban'ı bertaraf edip yönetimin kontrolünü ele geçirdikten sonra her konuda en büyük destekçisi vezir tayin ettiği Gıyâsüddîn Muhammed ve hanımı Bağdâd Hâtûn oldu. Bu dönemde Emîr Çoban'ın büyük çabalar sonucu dizginlemeyi başardığı Moğol askerî aristokrasisi yeniden hareketlenmeye başladı. Moğol emîrleri, Gıyâsüddîn Muhammed ile Bağdâd Hâtûn'un devlet üzerindeki hâkimiyetine karşı tepkililerdi. Bunun sonucunda bir takım isyanlar patlak verdi. İsyânlar başarılı şekilde bastırılmakla birlikte saraydaki hizipleşmeler devletin sona yaklaştığının habercisiydi. Ebû Sa'îd, Altın Orda saldırısına karşı çıktığı seferde rahatsızlanarak 1335 yılında vefat etti. Onun ölümü ile İlhanlı Devleti fiilen sona erdi. Bundan sonra karışıklık ve savaşlarla geçecek yaklaşık 20 yıllık dönem, Hülegü soyundan gelen hiçbir yetkisi olmayan "gölge hanlar" devri olarak bilinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Ebû Sa'îd Bahâdır Han, Gıyâsüddîn Muhammed, Bağdâd Hâtûn.

**THE LAST RULER OF THE ILKHANID STATE ABÛ SA'İD BAHÂDIR KHAN'S
ACTIVITIES AFTER THE DEATH OF AMİR CHUPAN AND HIS DEATH
(728-736/1327-1335)**

Abstract

The last Ilkhan Abû Sa'îd Bahâdur Khan was nominally the ruler under the shadow of amîru'l-omarâ Chupan for about ten years after he ascended the throne in 1317. After eliminating Amîr Chupan and taking control of the administration in 1327, his biggest supporters in all matters were Ğiâtuddîn Mohammed, whom he appointed a vizier, and his wife, Bağhdâd Khâtûn. In this period, the Mongol military aristocracy, which Amîr Chupan managed to restrain as a result of great efforts, began to mobilize again. The Mongol amirs were reacting against the domination of Ğiâtuddîn Mohammed and Bağhdâd Khâtûn over the state. As a result, a number of rebellions broke out. Although the rebellions were successfully suppressed, the schisms in the palace heralded the end of the state. Abû Sa'îd died in 1335 during the campaign against the Golden Horde attack. With his death, the Ilkhanid State de facto came to an end. After that the twenty-year period that will pass with turmoil and wars is known as the era of "the shadow khans", who are descended from Hülegü and have no authority.

Key Words: Abû Sa'îd Bahâdur Khan, Ğiâtuddîn Mohammed, Bağhdâd Khâtûn.

¹ Arş. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, firdevs.ozen@gmail.com, ORCID:0000-0003-1323-4685.

Başvuru Tarihi (Received): 03.08.2022 **Kabul Tarihi** (Accepted): 24.10.2022

Giriş

İlhanlı Devleti tahtına çocuk yaşta çıkan Ebû Sa'īd Bahādūr Han, iktidarının ilk on yılında güçlü *emîrû'l-ümerâ* Çoban'ın vesâyeti altında, hiçbir konuda hükmü olmayan bir hükümdar konumundaydı. "Emîr Çoban'ın iktidar devri" olarak niteleyebileceğimiz bu dönem, Çoban'ın başarılı seferleri ile özdeşleşmiştir.

Ebû Sa'īd'in saltanatının başlarında İlhanlı Devleti'nin doğu sınırındaki Çağatay Hanlığı'nın Horâsân üzerinde hak iddia etmesi nedeniyle bir takım sorunlar yaşanmaktaydı. Bu dönemde Ölceytü zamanında İlhanlı Devleti'ne sığınan Çağataylı Şehzâde Yasavur, Horâsân'da isyan ederek İlhanlıların bölgeden sorumlu emîri Yasavul'u öldürdü (717/1317) (Herevî, 1362: 640; Hâfız-ı Ebrû, 1317: 73; Hâfız-ı Ebrû, 1389: 141; İsfizârî, 1338, I: 468; Âyetî, 1383: 342; Kâşânî, 1384: 214; Mîrhând, 1380, V: 4327; Hândmîr, 1333, III: 201; Semerkandî, 1372, II: 61; Fasîh-i Hâfî, 1386, II: 893). Merkezde ise vezir Reşîdüddîn Fazlullâh, mevkidaşı Tâcüddîn 'Alîşâh'ın entrikaları sonucunda Ölceytü Han'ı zehirleyerek öldürdüğü suçlaması nedeniyle oğlu ile birlikte idam edildi (718/1318) (Âyetî, 1383: 253; Kâşânî, 1384: 195; Hamdullâh Müstevfî, 1339: 612; Hâfız-ı Ebrû, 1317: 77; Mîrhând, 1380, V: 4330; Hândmîr, 1333, III: 200; Hândmîr, 1976: 315; Şebânkâre'î, 1376: 278; Semerkandî, 1372, II: 62; Fasîh-i Hâfî, 1386, II: 894; Tebrîzî, 1383, I: 496, 514; Yahyâ Kazvînî, 1314: 147; İbn Haldûn, 1368, IV: 789; Ömerî, 2014: 425). Emîr Yasavul'un öldürülmesi ile Horâsân'da rahat hareket etme imkânı bulan Yasavur, Mâzenderân'a kadar ilerledi. Aynı anda Altın Orda Hanı Özbek de Azerbâycân'a hareket etmişti. Ebû Sa'īd, Emîr Hüseyin'i Horâsân tarafında görevlendirirken; Emîr Çoban'ı Gürcistân'a, Özbek Han'ın güçlerini karşılamaya gönderdi. Çoban, Horâsân'daki durumun aciliyetinden ötürü Errân'dan ayrılıp Horâsân'a yöneldi. Ancak Altın Orda askerlerinin Kür Nehri kıyısına ulaşip İlhanlı ordusunun karşısına mevzilenmesi üzerine Horâsân'a gitmekten vazgeçip Kür kıyısına geldi. Çoban'ın gücünden korkan ve Derbend tarafına çekilen Özbek Han, Çoban tarafından ağır bir yenilgiye uğratıldı (Hâfız-ı Ebrû, 1317: 84; Âyetî, 1383: 348; Mîrhând, 1380, V: s. 4333; Hândmîr, 1333, III: 205; Aharî, 1954: 52; Hamdullâh Müstevfî, 1339: 614; Semerkandî, 1372, II: 64; İbn Haldûn, 1368, IV: 790). Emîr Hüseyin ve Emîr Çoban'ın sonuçsuz kalan seferleri sonucunda Horâsân'daki idarî boşluğu değerlendiren Şehzâde Yasavur ise bölgeyi ele geçirme çalışmalarını hızlandırdı. Bu sırada 719/1319 yılında Emîr Çoban'ın geleceği açısından son derece önemli bir iç isyan patlak verdi. Onun devlet üzerindeki otoritesinden rahatsız olan kıdemli Moğol emîrleri Emîr Kurmışı ve Emîr İrincin'in önderliğinde isyan ettiler. Emîr Çoban'ı öldürmeye yönelik bu isyan, Çoban ve İlhan Ebû Sa'īd tarafından başarıyla bastırıldı (Hâfız-ı Ebrû, 1317: 96 vd.; Mîrhând, 1380, V: 4341 vd.; Hândmîr, 1333, III: 205-207; Aharî, 1954: 52-53; Şebânkâre'î, 1376: 274-278; Hamdullâh Müstevfî, 1339: 614-615; Âyetî, 1383: 350-353; Semerkandî, 1372, II: 71 vd.; Yezdî, 1387, I: 191; Fasîh-i Hâfî, 1386, II: 896; Kâdî Ahmed Gaffârî, 1338: 214; Tebrîzî, 1383, II: 334; İbn Haldûn, 1368, IV: 790; Nuveyrî, 2004, XXXIV: 230-233; Bağdâdî, 2010: 60-62). Emîr Çoban'ın aynı yıl Ebû Sa'īd'in kız kardeşi Satı Bik Hâtûn ile evlenmesi, yönetimde elde ettiği gücü daha da pekiştirdi (Hamdullâh Müstevfî, 1339: 615; Âyetî, 1383: 321; Fasîh-i Hâfî, 1386, II: 896). Yasavur tehlikesinin devam ettiği Horâsân'da ise Emîr Hüseyin, İlhan tarafından isyanı bastırmakla görevlendirildi. Bir süre devam eden zorlu mücadelenin ardından Şehzâde Yasavur, Emîr Hüseyin ile işbirliği yapan Çağataylı akrabaları tarafından 720/1320 yılında öldürüldü (Herevî, 1362: 765-769; İsfizârî, 1338, I: 508-511; Hâfız-ı Ebrû, 1317: 104 vd.; Mîrhând, 1380, V: 4348 vd.; Hândmîr, 1333, III: 203-204; Semerkandî, 1372, II: 74 vd.; Fasîh-i Hâfî, 1386, II: 897, 899; İbn Haldûn, 1368, IV: 789-790). Devletin doğusunda güvenlik temin edilirken; batıda, Çoban'ın oğlu Timurtaş'ın vâililik yaptığı Anadolu'da da ilginç gelişmeler yaşanmaktaydı. Burada güçlü bir yönetim kurarak Karamanoğullarının başını çektiği Türkmen beyliklerini baskı altına alan Timurtaş, 722/1322-1323 yılında bağımsızlığını ilân etti. Merkeze yönelik bu ciddi başkaldırı baba Çoban tarafından engellendi ve Timurtaş tekrar itaat altına alındı (Hâfız-ı Ebrû, 1317: 114-115; Mîrhând, 1380, V: 4356-4357; Hândmîr, 1333, III: 207; Aharî, 1954: 53; Hamdullâh Müstevfî,

1339: 615-616; Semerkandî, 1372, II: 87-88; Ömerî, 2014: 155). Vezir Tâcüddîn 'Alîşâh'ın 724/1324 yılındaki ölümü ve yerine Rûknüddîn Sâyin'in getirilmesi ile Emîr Çoban yönetimde gücünün zirvesine ulaştı. İlhanlı ülkesi, Çoban ve oğulları arasında paylaşıldı. Sonrasında Sâyin'in Çobanlılar aleyhinde faaliyetlerde bulunduğu ortaya çıkınca Çoban tarafından azledildi ve onun tüm yetkileri Çoban'ın oğlu Dimaşk Hoca'ya tevdi edildi (Hâfız-ı Ebrû, 1317: 115-116; Aharî, 1954: 54; Şebânkâre'î, 1376: 279; Hamdullâh Müstevfî, 1339: 616; Mîrhând, 1380, V: 4359-4360; Hândmîr, 1333: 208-209; Hândmîr, 1976: 322; Semerkandî, 1372, II: 90-91; Fasîh-i Hâfî, 1386, II: 903-904). Emîr Çoban, 725/1325 yılında Altın Orda Hanlığı'na ciddi bir darbe indirdi. Özbek Han'ın Kuzey Azerbâycân'a yaptığı saldırıyı püskürterek savaşı Altın Orda topraklarına taşıdı ve hem kendi adına, hem de İlhanlı Devleti adına büyük bir başarı kazandı (Hâfız-ı Ebrû, 1317: 117; Aharî, 1954: 53; Hamdullâh Müstevfî, 1339: 616-617; Yezdî, 1387, I: 191-192). Bundan sonra yaşanan olaylar, Ebû Sa'îd ile Emîr Çoban'ın arasının açılması ve birbirine karşı harekete geçerek savaşın eşiğine gelmesiyle sonuçlandı. Emîr Çoban, 728/1327 yılında sığındığı Kert Meliki Gıyâsüddîn Muhammed tarafından idam edildi. Böylece Ebû Sa'îd'in ismen hükümdar olduğu saltanatının ilk devri sona erdi.

1. Ebû Sa'îd'in Yaptığı Görevlendirmeler ve Bağdâd Hâtûn ile Evlenmesi

Emîr Çoban ve oğullarını ortadan kaldırarak devlete tam anlamıyla hâkim olmayı başaran Ebû Sa'îd Bahâdır Han'ın yönetimle ilgili konularda hayatının sonuna kadar en büyük yardımcısı veziri Hoca Gıyâsüddîn Muhammed² oldu. Ebû Sa'îd, ilk önce çeşitli görev değişiklikleri yaptı. Kitbuka Noyan'ın torunu olan Emîr Narin Tugay'ı Horâsân Vâililiği'ne, dayısı Emîr Muhammed Çiçek'i Anadolu Vâililiği'ne, diğer dayısı Emîr 'Alî Pâdişâh'ı Bağdâd Vâililiği'ne ve Kutluğşâh'ın oğlu Emîr İkbâlşâh'ı Gürcistân Vâililiği'ne tayin etti. Emîr Sutay, Diyâr-ı Bekir Vâililiği'ndeki yerini korudu. Daha sonra Errân'a hareket edilmesini emretti. Ebû Sa'îd, Emîr Çoban'ın Emîr Şeyh Hasan-ı Celayirî ile evli olan kızı Bağdâd Hâtûn'a çok âşıktı. Onunla evlenmek istemiş; ancak Çoban'ın tepkisi ile karşılaşmıştı. Bir araya gelmeleri önündeki en büyük engelden yani Emîr Çoban'dan kurtulunca Kadı Mübârekşâh'ı huzuruna çağırdı. Emîr Şeyh Hasan'a gitmesini emrederek, hanımı Bağdâd Hâtûn'u boşaması gerektiğini bildirmesini buyurdu. Kadı Mübârekşâh, dinî açıdan doğru olmayan bu durumun tuhaflığının farkında olmakla beraber Şeyh Hasan'ın yanına gitti. Ona İlhan'ın emîrlere saygı gösterip yerine getirmeye mecbur olduğunu söyledi. Şeyh Hasan, istemese de İlhan'a karşı gelemeyeceği için Bağdâd Hâtûn'u boşadı. Mübârekşâh, Şeyh Hasan'ın yanından döndükten sonra İlhan'a müjdeyi verdi. Yalnız şer'î yasa gereği *iddet* süresi denilen belli bir sürenin geçmesi gerekiyordu. İddet süresinin geçmesiyle Ebû Sa'îd, Bağdâd Hâtûn ile görkemli bir törenle evlendi ve ona "Hândigâr" unvanını verdi. Güzel olması dışında akıllı bir kadın olan Bağdâd Hâtûn başta idârî ve malî konular olmak üzere devlet idâresinde oldukça etkiliydi. Bu şekilde Emîr Çoban'ın yerini bir nevi kızı Bağdâd Hâtûn almış oldu. Onun himayesi sayesinde Çobanlıların hayatta kalanlarına hiçbir şey yapılmadı (Safedî, 1998, II: 192; Ebî'l-Fidâ, t.y., IV: 96; İbn Tağrîberdî, 1985, III: 381; Hâfız-ı Ebrû, 1317: 139-140; Mîrhând, 1380, V: 4386-4387; Hândmîr, 1333, III: 215; Şebânkâre'î, 1376: 295; Semerkandî, 1372, II: 115-117; Yezdî, 1387, I: 193; Tebrîzî, 1383, I: 523; Yahyâ Kazvîni, 1314: 147; İbn Battûta, 2004, I: 324-325; Ömerî, 2014: 111-112; Beyânî, 1352/2015: 145; Âştîyânî, 1389: 348; Nebe'î, 1352: 193-194; Zerrînkûb, 1378: 534; Tiesenhausen, 1941: 363; Browne, 1956, III: 171; De Nicola, 2017: 101; Spuler, 1987: 142; Sümer, 1970, I: 92; Uzunçarşılı, 1930-31: 82; Uzunçarşılı ve Edgüer, 2014: 98; Yuvalı, 2017: 286; Dalkesen, 2011: 563; Melville, 1999: 29; Gilli-Elewy, 2012: 715; Savory, 1986, I: 908; Atwood, 2004: 110; Konukçu, 1991, IV: 444; Tüysüz, 2021: 270-271).

² Ebû Sa'îd, Gıyâsüddîn Muhammed'i vezirlik makamına getirdikten sonra, vergi toplama konusunda halka baskı yapılmamasını, verginin âdil bir şekilde toplanmasını ve en önemlisi halkın vergisini ödeyebileceği bir düzen kurulmasını emretti.

Bağdād Hâtûn'u boşayan Emīr Şeyh Hasan ise İlhan Ebû Sa'īd tarafından Errân, Kuzey Azerbâyçân, Mugân ve Şirvân bölgelerine *Emîr-i Ulus*³ atandı (Nahçivânî, 1971, I: 3; Sümer, 1970, I: 92; Jackson, 1983, I: 375).

2. Emīr Narin Tugay ve Emīr Taştēmür İsyanının Bastırılması

İlhan tarafından yapılan görevlendirme ile Horâsân Vâlisi tayin edilen Emīr Narin Tugay, şehzâdeliği sırasında Horâsân'da iken onun maiyetinde olan emîrlerdendi. Narin Tugay, kötü bir karaktere sahipti. Çoban'ın başkentte görevli oğlu Dımaşk Hoca ile de sorunlar yaşamış, hatta onu babasına şikâyet etmiş; ancak Çoban'ın iyi niyetli girişimi neticesinde Ebû Sa'īd'in maiyetine yeniden dâhil olmuştu. Narin Tugay, İlhan'ın Çobanlılara olumsuz tutum takınmaya başlamasıyla onu Emīr Çoban'a karşı kışkırtmaya çalıştı. Çobanlıların devlet üzerindeki hâkimiyetleri diğer birçok emīr gibi onu da huzursuz ediyordu. Narin Tugay, Emīr Çoban ve oğullarının 728/1327 yılında öldürülmesi ile aradığı fırsatı buldu. Çobanlıların geniş mülklerine el koyarak zenginleşti. Büyük bir gurur ve kibire kapıldı. Tavırlarından hazzetmeyen İlhan, onu yakınında görmek istemediği için merkezden uzaktaki Horâsân Vâliliği'ne atadı. Narin Tugay bu görevlendirmeden hoşnut kalmadı. Beklentisi Çoban'ın makamı yani *emîrû'l-ümerâlık*tı. İsteksiz bir şekilde yeni görev yeri olan Horâsân'a geldi. Burada öncelikli hedefi, Kert Meliki Gıyâsüddîn'e bağlı olan Herât tümenini ele geçirmektir. Konudan haberdâr olan Melik Gıyâsüddîn, Mâzenderân'a gelerek Narin Tugay ile görüştü. Gıyâsüddîn ondan umduğunu bulamayınca Irâk'a yönelip İlhan'ın huzuruna çıktı. Ondan Narin Tugay'ın Kertlerden alacağı yerlerle ilgili yeni bir yarlık aldı. Bunu öğrenen Narin Tugay, Gıyâsüddîn'e çok öfkelenildi. Hemen Herât'a bir elçi göndererek Melik Gıyâsüddîn'in oğlu Melik Şemsüddîn'i çağırdı. Şemsüddîn'in bu çağrıyı dikkate almaması üzerine Rey Meliki ve Emīr Argunşâh'ı büyük bir ordu ile Herât'a gönderdi. Şemsüddîn bu orduyu da, Herât'a gelen Narin Tugay'ın başında olduğu orduyu da yenilgiye uğrattı. Savaş haberini *orduda* iken alan Gıyâsüddîn hemen dönüş izni alarak yola çıktı. Rahat durmaya niyeti olmayan Narin Tugay bu sefer de Çağataylıların Mâverâunnehir'den Horâsân'a saldıracağı ile ilgili duyum aldığını söyleyerek İlhan'dan yardım talep etti. Ebû Sa'īd; kıdemli emîrlere Taştēmür, 'Alî Pâdişâh ve Muhammed Bik'i büyük bir ordu ile Horâsân'a gönderdi.⁴ Emîrlere, Narin Tugay'ın tehlikenin geçtiği ve desteğe gerek kalmadığı şeklindeki mesajından sonra başkent Sultâniyye'de birkaç gün beklediler. Narin Tugay, Nişâbûr ve diğer Horâsân beldelerini yağmalayarak elde ettiği ganimetle Sultâniyye'ye geldi. Burada Horâsân'daki Çağatay saldırısına karşı koymak için görevlendirilen emîrlere buluştu. Görüşmelerinin ana konusu, Bağdād Hâtûn ve vezir Gıyâsüddîn Muhammed'in Ebû Sa'īd'i etki altına alıp devlet işlerini ele geçirmelerinden kaynaklanan sıkıntılardı. Narin Tugay ve vaziyetten rahatsız olan Taştēmür, 'Alî Pâdişâh ve Muhammed Bik aralarında anlaşarak Bağdād Hâtûn ve Gıyâsüddîn Muhammed'i ortadan kaldırmak için bî'at ettiler. Ardından Ucan'a gitmek üzere yola çıktılar. İlhan, onların üzerine doğru geldiklerini öğrenince korkuya kapıldı. Yanlarına birini göndererek Horâsân'a geri dönmelerini emretti. Ancak emîrlere devlet işlerinde tek söz sahibi olan Bağdād Hâtûn ve Gıyâsüddîn Muhammed'e karşı çok öfkeliydiler. Bundan ötürü İlhan'ın buyruğunu yerine getirmediler. Emīr Tarhan, Taştēmür ve Muhammed Bik'i yakalayıp İlhan'ın huzuruna getirmekle görevlendirildi. Kısa sürede yakalanan iki emīr İlhan'ın huzuruna çıkarıldı. Taştēmür ve Muhammed Bik ondan özür dilediler ve Gıyâsüddîn Muhammed ile ümerâdan bazı kişilerin şefâati ile affedildiler. İlhan, onlara yeniden Horâsân'a gitmelerini buyurdu. Fakat Taştēmür raslantı eseri dönüş yolunda Narin Tugay ile karşılaştı. Bir araya gelen iki emīr tekrar birleşerek İlhan'a başkaldırdı. Asi emîrlere 'Alî

³ İlhanlı Devleti askerî bölge olarak dört ulusa ayrılmakta olup her bölgenin en büyük askerî kumandanına *emîr-i ulus* ya da *ulus emîri* denilmekteydi. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşkilâtına Medhal*, Ankara 1988, s.255.

⁴ Mîrhând ve Hândmîr, Ebû Sa'īd'in Horâsân'a sadece Emīr Taştēmür'ü gönderdiğini belirtir. Bkz. Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ fî Sireti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*, C. V, Tas. ve Tahşiye. Cemşid Kiyânfer, Tehrân 1380, s.4389; Gıyâsüddîn b. Hümâmiddîn el-Hüseynî Hândmîr, *Târîh-i Habîbü's-Siyer fî Ahbâr-i Efrâd-i Beşer*, C. III, Tehrân 1333, s.216.

Pâdişâh onlara katılmadı ve tımarının olduğu tarafa giderek burada inzivaya çekildi. Yapılan antlaşmaya göre mütteliklerden Taştēmür, Kazvîn sınırında beklerken; Narin Tugay Sultâniyye'ye hareket etti. Diğer taraftan Ebû Sa'îd, Narin Tugay'ın Horâsân'daki baskıya dayalı, adaletsiz yönetiminden memnun değildi. Bu nedenle Narin Tugay Sultâniyye'de kabul görmedi. Ayrıca Bağdâd Hâtûn tarafından da tepkiyle karşılandı. Narin Tugay, son bir teşebbüste daha bulundu. Ümerâyı kendi tarafına çekmeye çalıştı. Onlara 'Alî Pâdişâh ve Taştēmür'ün ayaklanmaya hazır olduklarını söyledi. Tüm çabasına rağmen hiçbir kesimden umduğu desteği bulamayınca vezir Gıyâsüddîn Muhammed'le görüştü. İlhan'ın affı için yardım isteme niyeti ile giderek çıkışta onu öldürmeyi tasarladı. Hiçbir şeyden haberi olmayan Gıyâsüddîn Muhammed, Narin Tugay'ın arzusunu yerine getirmek için İlhan'la konuşmaya gitti. Neyse ki İlhan, Narin Tugay'ın plânı hakkında önceden bilgi edinmişti. Vezirinin iyi niyetine hayret etti ve Narin Tugay'ın derhal yakalanmasını emretti. Narin Tugay, İlhan'ın hakkında verdiği yakalama emrini öğrendikten sonra Sultâniyye'den Horâsân tarafına kaçtı. İlhan'ın arkasından gönderdiği Hoca Lûlû'yu atlatmayı başardı; fakat Rey sınırında yakalanarak Sultâniyye'ye götürüldü. Mütteliki Taştēmür ise gelişmeleri beklediği Kazvîn civarında ele geçirildi. Narin Tugay ve Taştēmür, Sultâniyye'de bulunan İlhan'ın huzuruna elleri bağlı bir şekilde getirilerek hemen idam edildiler (729/1329)⁵ (Hâfız-ı Ebrû, 1317: 140-141; Hamdullâh Müstevfî, 1339: 621-622; Mîrhând, 1380, V: 4388-4392; Hândmîr, 1333, III: 216-218; Hândmîr, 1976: 328-329; Semerkandî, 1372, II: 117-123; Fasîh-i Hâfî, 1386, II: 908; Âştîyânî, 1389: 351-353; Ma'denken, 1375: 84-85; Howorth, 1970, III: 618-622; Gilli-Elewy, 2012: 716). Emîr Çoban sonrası dönemde vuku bulan Emîr Narin Tugay ve Emîr Taştēmür isyanı, Ebû Sa'îd'in otoritesine yönelik son ciddi tehlike kabul edilmektedir.

Bu isyan hareketinin ardından Ebû Sa'îd, Horâsân Vâliliği'ne Emîr 'Alî Kuşçî'nin oğlu Emîr Şeyh 'Alî'yi atadı (730/1329-1330). Hoca 'Alâ'üddîn Muhammed, Narin Tugay isyanında pay sahibi olmasına karşın vezir Gıyâsüddîn Muhammed'in aracılığı ile İlhan tarafından bağışlandı ve Horâsân vezirliğine tayin edildi. Horâsân'ın büyük kısmı, son 1-2 yılda Narin Tugay'ın zorbalığından dolayı ekonomik olarak yıkıma uğramış, halk çözümü başka yerlere göç etmekte bulmuştu. Bölgenin uğradığı zararı telafi etmek isteyen İlhan, halktan dîvânî vergilerin dışında vergi alınmamasını emretti. Ayrıca tarıma ve bayındırlık faaliyetlerine destek oldu. İsyanda adı geçen İlhan'ın dayısı Emîr 'Alî Pâdişâh, İlhan'ın annesi Hacı Hâtûn'un müdahalesi ile ceza almaktan kurtuldu. Ancak gözden düştü ve Bağdâd'da kaldı. İsyanda devlete muhalif bir tavır sergilemesinin dışında Dımaşk Hoca'nın da katili olan Mısır Hoca uzun süredir İlhan'ın maiyetinde olduğu için bağışlandı. Ebû Sa'îd'in ölümüne kadar Kirmân'da kaldı ve bir takım resmî görevlerle meşgul oldu (Hâfız-ı Ebrû, 1317: 141; Mîrhând, 1380, V: 4393; Hândmîr, 1333, III: 218; Semerkandî, 1372, II: 123-124; Âştîyânî, 1389: 353; Howorth, 1970, III: 622; Melville, 1999: 34-35).

3. Emîr Şeyh Hasan'ın Anadolu Umûmî Vâliliği'ne Tayin Edilmesi

732 yılı başları/1331'de Bağdâd Hâtûn'un yönetimdeki etkinliğini kıskanan bazı kötü niyetli devlet adamları Bağdâd Hâtûn ile eski eşi Emîr Şeyh Hasan'ın gizlice mektuplaştıkları ve Ebû Sa'îd'i öldürmeyi plânladıkları şeklinde bir iftira ortaya attılar. Buna inanan İlhan, Emîr Şeyh Hasan'ın yakalanarak idam edilmesini emretti. Emîr Şeyh Hasan'ın annesi Ölceyey Hâtûn, İlhan'ın halasıydı. İdam hükmünü öğrenince hemen yeğenin huzuruna çıkarak oğluna şefâatçi oldu. Halasını kırmayarak kuzenini affeden İlhan tek bir şart öne sürdü. Şeyh Hasan, Kemâh Kalesi'nde ikâmet edecek ve annesini de yanında götürecekti. Olayla ilgili yapılan soruşturma sonucunda müfterilerin yalanı kısa sürede ortaya çıktı. Hepsisi Ebû Sa'îd'in emri ile idam edildi. İlhan'ın bu isnada inanması ile gözden düşen ve büyük üzüntü yaşayan Bağdâd Hâtûn ise eski

⁵ Hândmîr, Narin Tugay ve Taştēmür'ün 727/1327'de idam edildiklerini kaydeder. Bkz. Hândmîr *a.g.e.*, C. III, s.218; Henry H. Howorth, *History of the Mongols From the 9th to the 19th Century, The Mongols of Persia*, Part III, Taipei 1970, s. 622.

konumuna tekrar kavuşmakla kalmadı; gücünü ve nüfûzunu daha da artırdı (Nebe'î, 1352: 195). Bu sırada Ebû Sa'īd, Emīr Devletşâh'ı Anadolu Vâliliği'ne atamıştı. Fakat o yolda rahatsızlandı ve Anadolu'da vefat etti. Haberi alan İlhan, Anadolu vilâyetini bir yıllık sürgünün ardından suçsuzluğu ortaya çıkan Emīr Şeyh Hasan'ın sorumluluğuna bıraktı (733 yılı başları/1332) (Hâfiz-ı Ebrû, 1317: 142; Mîrhând, 1380, V: 4393-4394; Hândmîr, 1333, III: .215; Aharî, 1954: 57-58; Şebânkâre'î, 1376: 285; Semerkandî, 1372, II: 126-127; Yezdî, 1387, I: 193; İbn Haldûn, 1368, IV: 792; Âştiyânî, 1389: 354; Howorth, 1970, III: 623; Boyle, 1968, V: 412; Spuler, 1987: 143; Sümer, 1970, I: 93; Uzunçarşılı ve Edgüer, 2014: 99; Yuvalı, 1997, XVI: 311; *Avrasya'nın Sekiz Asrı Çengizoğulları*, 2016: 174; Konukçu, 1991, IV: 444; Melville, 1999: 35-36; De Nicola, 2017: 101-102; Oktay, 2007: 302; Dalkesen, 2011: 563-564; Tüysüz, 2021: 271; Macit, 2019: 18; "Hasan Büzürg", 1987, V/1: 316).

4. Emīr Musafir İnak Olayı

Ebû Sa'īd Bahādur Han'ın son yıllarında yaşanan bu iç sarsıntı, İlhanlı Devleti'nde hizipleşmelerin geldiği noktayı ve ve kıdemli Moğol emīrlerinin eski güçlerini kazandıklarını göstermesi açısından oldukça önemlidir.

Ebû Sa'īd, Fârs vilâyetine 734/1333-1334 yılında Emīr Musafir İnak'ı tayin etmişti. Bu tayinden önce Fârs bölgesini Emīr Şerefüddîn Mahmûdşâh İncü, Emīr Çoban'ın himâyesi altında idâre ediyordu. Vezir Gıyâsüddîn Muhammed'le aralarının iyi olması ona büyük avantaj sağlamıştı. İlhanlı Devleti'nin güney ve batı kısımlarında büyük bir güce ve nüfûza sahipti. Şîrâz ve Şebânkâre'de yıllık geliri 100 tümen (1.000.000 dinar) olan geniş mülkleri vardı. Mahmûdşâh, olumsuz bir takım söylentilerden dolayı Fârs Vâliliği'nin kendisinden alınıp Emīr Musafir İnak'a verilmesine çok üzölmüşü. Görevi haksız şekilde elde ettiğini düşündüğü Musafir İnak'a düşmanlık beslemeye başladı. Musafir, İlhan'a yakınlığı nedeniyle diğer kıdemli emīrlerin de tepkisini çekmekteydi. Emīr Mahmûdşâh, aleyhine gelişen bu durumu değerlendirdi ve Emīr Sultânşâh, Emīr Muhammed Bik, Emīr Muhammed Pilten, Emīr Mahmûd İsen Kutluğ ve Emīr Eratna⁶ ile birleşerek Musafir İnak'a karşı müttefik oldu. Bu grup kalabalık bir atlı kuvvetle Musafir'in evine saldırdılar. Zorlukla kaçan Musafir, İlhan'ın sarayına yöneldi. Emīrlerin amacı, Musafir İnak ile birlikte vezir Gıyâsüddîn Muhammed'i de ele geçirmektir. Musafir İnak'ı sarayın kapısına kadar kovaladıktan sonra arkasından birkaç ok attılar. Daha sonra sarayı kuşatarak İlhan'dan Musafir'i istediler. İlhan, iki taraf arasında kaldığı için bir çözüm yolu bulamadı ve Musafir'i dışarı göndermek zorunda kaldı. Bu esnada Emīr Çoban'ın oğlu Emīr Suyrgan ve Hoca Lûlû kalabalık bir kuvvetle İlhan'ın yardımına geldiler. Zor duruma düşen emīrler geri çekilmek zorunda kaldılar. Ebû Sa'īd, adı geçen emīrlerin yakalanıp öldürölmelerini emretti. Emīrler kısa süre içinde ele geçirildiler. İdam edilmeleri beklenirken vezir Gıyâsüddîn Muhammed onlara şefâatçi oldu ve bu şekilde ölümden kurtuldular. Emīrlerinin karşıt eylemde bulunmasına çok sinirlenen İlhan, onların her birini hapsedilmek üzere bir kaleye gönderdi. Mahmûd İsen Kutluğ Horâsân'a, Emīr 'Alî Kuşçı'nın yanına; Sultânşâh, Kirmân vilâyetindeki Sîrcân Kalesi'ne; Muhammed Pilten, Kirmân'daki Bam Kalesi'ne; Muhammed Bik, Natanz Kalesi'ne; Mahmûdşâh İncü, İsfehân'ın Taberek Kalesi'ne, Mahmûdşâh'ın oğlu Mes'ûdşâh da Anadolu'ya, Emīr Şeyh Hasan'ın yanına gönderildi. Suçu bağışlanıp *orduya* geri çağırılan Mahmûdşâh ve Anadolu'da Emīr Şeyh Hasan'ın nâ'ibliğine getirilen Mes'ûdşâh dışında bu komplonun içinde yer alan emīrlerin hepsi Ebû Sa'īd vefat edene kadar gönderildikleri kalelerde hapsedildiler (Hâfiz-ı Ebrû, 1317: 142-143; Mîrhând, 1380, V: 4395-4396; Hândmîr, 1333, III: 218; Aharî, 1954: 58; Semerkandî, 1372, II: 128-129; Beyânî, 1382: 17; Âştiyânî, 1389: 354; Ma'denken, 1375: 166-168; Howorth, 1970, III: 623; Spuler, 1987: 143; Sümer, 1970, I: 93; Melville, 1999: 36-40; Piriyev, 1978: 27-28).

⁶ Bu olaya karışan emīrlerle ilgili Emīr Eratna'nın adını sadece Aharî zikreder. Abû Bakr al-Qutbî al-Aharî, *Ta'rîkh-i Shaikh Uwais*, Neşr. ve İngilizce Terc. J. B. Van Loon, Lahey 1954, s. 58.

5. Ebû Sa'îd'in Vefatı

Ebû Sa'îd, 735 yılı sonlarında/1335'de Altın Orda hükümdarı Özbek Han'ın Derbend üzerinden Azerbâycân'a saldırı düzenleyeceği haberini aldı ve gerekli hazırlıkları yaptıktan sonra büyük bir ordu ile Errân'a hareket etti. Ordu, Şirvân sınırına ulaştığında askerlerin büyük kısmı sıcak havadan dolayı hastalandı. Bu arada İlhan'ın da sağlık durumu bozuldu. İki hafta sonra biraz düzelir gibi olduysa da hastalığı nüksetti. Tabîbler onun zehirlendiği konusunda hemfikir. Yapılan tedaviye rağmen Ebû Sa'îd, 13 Rebîu'l-Âhir 736/30 Kasım 1335⁷ günü Karabağ'da vefat etti (Nebe'î, 1352: 195-196). Bu sırada Özbek Han komutasındaki Altın Orda ordusu, Derbend'den geçerek Kür Nehri kıyısına geldi. İlhan'ın Bağdâd Hâtûn'dan sonra evlendiği, aynı zamanda Bağdâd Hâtûn'un yeğeni olan ve o sırada hamile olan hanımı Dilşâd Hâtûn¹¹⁸ ordudan ayrıldı ve İlhan'ın dayısı olan Emîr 'Alî Pâdişâh'ın yanına Diyâr-ı Bekir'e gitti. Son İlhan'ın ölümü üzerine vasiyeti uyarınca uzaktan kuzeni olan Arpa Ga'un hükümdar adayı yapıldı. Ebû Sa'îd'in naaşı hayatta iken Sultâniyye'de, eski adıyla *Şehrûyâz*⁹ da yaptırmış olduğu kümbete defnedildi (Hâfız-ı Ebrû, 1317: 143-145; Mîrhând, 1380, V: 4397-4398; Hândmîr, 1333, III: 219; Şebânkâre'î, 1376: 290-293; Aharî, 1954: 59; Semerkandî, 1372, II: 129-132; Fasîh-i Hâfî, 1386, II: 912; Natanzî, 1383: 126; Yezdî, 1387, I: 193; Tebrîzî, 1383, II: 334; Devletşah, 1977, II: 282-283; Yahyâ Kazvînî, 1314: 147; Kâdî Ahmed Gaffârî, 1338: 214; Safedî, 1998, II: 69; Makrîzî, 1418/1998, III: 207; Ebî'l-Fedâ'îl, 1973: 61; İbn Tağrıberdî, 1985, III: 442; İbn Haldûn, 1368, IV: 649, İbn Kesîr, 2017, XIV: 279; 791; İbn Battûta, 2004, I: 325; Bağdâdî, 2010: 67, 81; Beyânî, 1371, II: 514-515; Beyânî, 1382: 16; Beyânî, 1388: 358; Âştîyânî, 1389: 354-355; Zerrînkûb, 1378: 535; Meşkûr, 1366: 236; Browne, 1956, III: 57-58; Howorth, 1970, III: 623; Hüseyin Hüsâmeddin, 2007, II: 296; Spuler, 1987: 143; Spuler, 1971: 1122; Galstyan, 2017: 137, 144; Oktay, 2007: 295, 302; Album, 1984: 60; Wing, 2007: 81; Gilli-Elewy, 2012: 716; Prawdin, 1961: 379; Boyle, 1968, V: 413; May, 2021: 360. Ebû Sa'îd'in yayınladığı yarlıklarla ilgili bkz. Özgüdenli, 2005: 65-103).

Ebû Sa'îd'in ölümünün ardından İlhanlı Devleti'nin hâkim olduğu geniş coğrafyada başlayan dâhili mücadeleler, uzun süreli karışıklık ve çatışmalara yol açtı. Ebû Sa'îd'in erkek çocuğu veya yakın bir erkek akrabası olmadığı için İlhanlı toprakları, nüfuzları gittikçe artan, birbirine rakip kabile emîrleri, vâliler ve devlet adamlarının mücadelesi haline geldi. Bu süreçte İlhanlı şehzâde ve emîrlerinin gerçek anlamda insiyatifi ele alamaması, İlhanlı Devleti'nin parçalanması sonucunu doğurdu. Celayir, Suldus ve Uyrat boylarından emîrler tahta çıkardıkları Hülegü soyundan gelen kuklaları konumundaki gölge hanlar vasıtasıyla ele geçirdikleri bölgelerde kendi devletlerini kurma çabası içine girdiler. İlhanlı mirasından pay almak isteyen siyasî oluşumların kimisi kısa ömürlü olmakla birlikte belli bölgeleri ellerinde tutan Celayirli, Eratnalılar, Muzafferîler, İncülüler, Serbedârîler ve Kertler bağımsız bir şekilde varlıklarını sürdürdüler (Devletşah, 1977, II: 283; Yahyâ Kazvînî, 1314: 148; İbn Haldûn, 1368, IV: 774; İbn Battûta, 2004, I: 289; İbn Kesîr, 2017, XIV: 279; Dimaşkî, 1987: 264; Hüseyin Hüsâmeddin, 2007, II: 296; Beyânî, 1371, II: 515; Beyânî, 1388: 359-360; Nebe'î, 1352: 234-235; Murtazavî, 1385: 8, 13-15; Zerrînkûb, 1378: 535; Meşkûr, 1366: 237; Browne, 1956, III: 58; Petrushevsky, Jahn ve Smith, 1366: 18-19; Petrushevsky, 1968, V: 483; Lane, 2003: 9; Blair, 1983: 305; Lane-Poole, 2020: 315;

⁷ Aharî, Ebû Sa'îd'in ölüm tarihini 736 yılı Rebîu'l-Evvel ayı/19 Ekim-17 Kasım 1335 olarak kaydeder. Aharî, *a.g.e.*, s. 59.

⁸ Dilşâd Hâtûn ile ilgili bkz. Charles Melville, "Delsâd Kâtûn", *Elr*, Vol. VII, 1994, s.255.

⁹ Ebû Sa'îd'in defnedildiği yeri Hâfız-ı Ebrû, *Şehr-i Veyâz*, Semerkandî, *Şerûyâz*, Natanzî, *Şehr-i Yâzek* olarak ifade eder. Şihâbüddîn 'Abdullâh b. Lütfullâh b. 'Abdürreşîd el-Hâfî Hâfız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmî 'ü't-Tevârîh-i Reşîdî*, Neşr. Hânâbâ Beyânî, Tehrân 1317, s. 146; Kemâlüddîn 'Abdürrezzâk Semerkandî, *Matla '-i Sa 'deyn Mecma '-ı Bahreyn*, C. II, Neşr. 'Abdülhüseyin Nevâ'î, Tehrân 1372, s.132; Mu'înuddîn-i Natanzî, *Müntehabü't-Tevârîh-i Mu'îni*, Neşr. Pervîn İstahrî, Tehrân 1383; s.126.

Smith, 2000: 51-52; Prawdin, 1961: 379; Allsen, 2001: 40; Wing, 2007: 77; Özgüdenli, 2006: 167; Özgüdenli, 2009: 359; Uyar, 2020: 79).

6. Ebû Sa'īd'in Şahsiyeti

Küçük yaşta tahta çıkan ve yönetimde uzun süre Emīr Çoban'ın gölgesinde kalan Ebû Sa'īd, selefleri gibi güçlü ve yetenekli bir İlhan değildi. Buna karşın bilim adamları ve edipleri her zaman korur, Farşça şiirler yazardı. Farsça ve Moğolca hat dışında (Şebânkâre'î, 1376: 273, 286; Yezdî, 1387, I: 193; Murtazavî, 1385: 187; Barthold, 1997, IV: 46; Jackson, 2022: 534-535), şehzâdeliği döneminde bulunduğu Horâsân'da Arapça hat levhaları yazdığı da bilinmektedir (Semerkandî, 1372, II: 55; Lambton, 1953: 254; Barthold, 1997, IV: 46; Özgüdenli, 2006: 166). Sanatsal yönleri ağır basan bir hükümdar olarak musikiyle ilgiliydi. Çok güzel ud çalardı (İbn Tağrıberdî, 1985, III: 442; Turan, 2009: 395; Barthold, 1997, IV: 46; Akkuş, 2020: 253). Eski Moğol geleneklerine merak duyan Ebû Sa'īd, kemikleri kazıyarak bakılan fal türüyle ilgilenmişti. Fal ile ilgili kehânet sahibi olduğu hakkında şöhreti vardı (Roux, 2001: 434). Devrinin karakteristik özelliği; yaptırdığı mescidler, medreseler, hankâhlar, ilmî merkezler, dârü's-siyâdeler ve minyatür eserlerdir. Hükümdarlığında Azerbâyçân ve Anadolu¹⁰ da çok sayıda eser yaptırmıştı. 731-732/1331'de yaptırdığı Merend Câmî Mescidi ve 733/1332-1333 yılında Zencân ile Mîyâne arasında inşâ ettirdiği Serçem Kervansarayı¹¹ mimarî açıdan dikkate değer eserlerdir (Togan, 1979, II: 110; Zerrînkûb, 1378: 550). Yine Berda'a'da 721-722/1322'de bir kule inşâ ettirmişti (Togan, 1979, II: 110). O da babası Ölceytü Han gibi icraatları ile Azerbâyçân ve Anadolu'da halkın sevgisini kazanmış, Azerbâyçân'da dört âdil hükümdardan biri olarak kabul edilmiş ve Ramazân aylarında câmilerde kendisine dualar edilmiştir (Enverî, 1928: 14; Akkuş, 2020: 253). Ölceytü Han zamanında devletin resmî mezhebi haline gelen Şi'îlik yerine Sünnîlik'in Hanefî mezhebini seçmiş, bu şekilde Sünnîler Gazan Han dönemindeki eski saygınlıklarını yeniden kazanmışlardır (Bausani, 1968/2002, V: 543; Şahin, 2010: 124; Üçok, 1981: 149; Akkuş, 2020: 251-252; Haykıran, 2016: 87; Lambton, 1953: 255; Spuler, 1987: 267-268; Spuler, 1971, VII: 1122). Hutbelerden ve kestirdiği sikkelerden On İki İmam'ın adını çıkartarak Dört Halife'nin adını tekrar kullanmaya başlamıştır.¹² Bölgede Sünnîlik adına gelişen olumlu ortam, XV. yüzyıl başlarında Safevî Devleti'nin kurulması ile değişmeye başlayacaktır. Ebû Sa'īd, 719/1318-1319 yılında, Anadolu ve diğer bölgelerde patlak veren kıtlık, pahalılık ve doğal afetlerin içki, kumar ve fuhşun İlhanlı ülkesindeki yaygınlığı nedeniyle yaşandığını düşündüğü için meyhaneleri, kumar oynanan ve zina yapılan yerleri kapatıp bu eylemlerin yapılmasını yasaklamıştır. Uygulanan din ve vicdan hürriyeti politikaları ile Fransisken ve Dominiken tarikatları açtıkları manastırlar vasıtasıyla çalışmalarını rahat şekilde yürütmüşlerdir (Arslan, 2018: 452-453; Roux, 2001: 434). Bununla birlikte Ebû Sa'īd'in bazı kiliseleri kapattığı ve Hristiyanları baskı altına aldığından da bahsedilmektedir (İbn Tağrıberdî, 1985, III: 442; İbn Kesîr, 2017, XIV: 147; Yuvalı, 1994: 552; Jackson, 2022: 535). Ebû Sa'īd, amcası Gazan Han'ın izinden giderek hankâh yapımına ve mutasavvıfların korunmasına da özen göstermiştir. Babası Ölceytü ve veziri Gıyâsüddîn Muhammed gibi Şeyh Safiüddîn-i Erdebilî ile yakın ilişkileri mevcuttu (İbn Bezzâz, 1373: 912; Âştiyânî, 1389: 355; Murtazavî, 1385: 127, 179-180, 232-233, 343, 363; Spuler, 1987: 212-213; Amitai, 2007: 35-36; Kırzioğlu, 1953, I: 458). Ebû Sa'īd adına Mekke'de sadaka dağıtılırken, hutbelerde adının Memlûk Sultânı el-Melikü'n-Nâsır'dan sonra zikredilmesi artık İslâmiyet'in Moğollar arasında kökleştiğinin göstergesi kabul edilmektedir (İbn Battûta, 2004, I: 346; Beyânî,

¹⁰ Ebû Sa'īd döneminde Anadolu'da inşâ edilen eserlerle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Patricia Blessing, *Moğol Fethinden Sonra Anadolu'nun Yeniden İnşâsı – Rum Diyarında İslamî Mimari, 1240-1330*, Çev. Merve Özkılıç, İstanbul 2018.

¹¹ Menûçehr Murtazavî, *Mesâ'il-i 'Asr-ı İlhanân*, Tehrân 1385, s. 180; Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1970, s. 273; Donald N. Wilber, *The Architecture of Islamic Iran, The Ilkhanid Period*, New York 1969, s. 180.

¹² Ebû Sa'īd'in sadece iki sikkesinde Şi'î imamların isimleri bulunmaktadır.

1371, II: 504). Ebû Sa'îd, Anadolu'da şâir Enverî ve Ahmedî'nin de övgüsünü kazanmış; Ahmedî, "İskendernâme" adlı meşhur eserinde onu yücelterek İlhanlı Devleti'nin zulüm nedeniyle değil, Ebû Sa'îd dönemindeki aşk maceraları nedeniyle sona erdiğini iddia etmiştir (Beyânî, 1371, II: 503-504; Togan, 1970: 231; Kitapçı, 2005: 220-221; Arslan, 2018: 451). Devrin önemli simalarından Evhâdî de ahlâk ve tasavvuf konusunda yazdığı "Cem'-i Cam" isimli eserini 734/1333 yılında Sultâniyye'de ona arz etmiştir (Haykıran, 2016: 138-139).

Ebû Sa'îd devrinin bir diğer özelliği, Şâhnâme'nin resimli bir kopyasının yapılarak Moğollara resimli şekilde destansı bir tarih yaratılmak istenmesidir. "Ebû Sa'îdnâme" olarak adlandırılan ve bugün büyük kısmı New York'da bulunan bu büyük İlhanlı Şâhnâmesi onun hükümdarlık zamanında, 730-731/1330 yılında hazırlanmıştır (Soudavar, 1996: 95-158; Togan, 1970: 272g).

7. Sonuç

Son İlhan Ebû Sa'îd dönemi genel olarak Emîr Çoban'ın iktidar dönemi (717-728/1317-1327) ve Emîr Çoban sonrası dönem (728-736/1327-1335) olarak ikiye ayrılmaktadır. Yaklaşık on yıl süren Emîr Çoban dönemi Ebû Sa'îd'in Çoban'ın hâkimiyeti altında ismen hükümdar olduğu, birçok önemli olay ve gelişmenin yaşandığı bir dönem iken; Emîr Çoban'ın ölümünden sonraki yaklaşık sekiz yıllık dönemin nispeten sakin geçtiği söylenmekle beraber İlhanlı Devleti'nin yıkılışını hazırlayan şartlar bu dönemde tamamlanmıştır. Çoban'ın ölümünden sonra devleti bağımsız bir şekilde idâre edeceğini düşünen Ebû Sa'îd'in bu hayalinin gerçekleşmediği görülmektedir. Emîr Çoban 717/1317'den, idam edildiği 728/1327 yılına kadar devletin geleceğini tehdit eden kıdemli Moğol emîrlerini kontrol altında tutmayı başarmıştı. Fakat babası Ölceytü Han gibi zayıf bir hükümdar olan Ebû Sa'îd zamanında merkezî yönetim iyice zayıfladı. Emîr Çoban sonrası dönemde Çoban'ın yerini bir nevi vezir Gıyâsüddîn Muhammed ve Bağdâd Hâtûn aldı. Ancak bu iki ismin devlet yönetiminde üstün duruma gelmesi, Moğol askerî aristokrasisinde hoşnutsuzluğa neden oldu. Emîr Narin Tugay ve Emîr Taştëmür'ün isyanında, ayrıca Emîr Musafir İnak'a karşı hazırlanan suikast girişiminde görüleceği gibi zıt gruplar arasındaki mücadele iyice açığa çıktı. Ebû Sa'îd Bahâdır Han'ın 736/1335 yılında bir vâris bırakmadan gerçekleşen ani ölümü ile İlhanlı Devleti sona erdi ve yaklaşık yirmi yıl sürecek karışık bir döneme girildi. Celayir, Suldus ve Uyrat boylarına mensup Moğol emîrleri, Hülegü soyuna mensup olmak dışında bir özelliği olmayan kuklaları konumundaki gölge hanları tahta çıkararak İlhanlı topraklarını paylaşma yarışı içine girdiler.

Kaynakça

- Abdî-zâde Hüseyin Hüsâmeddin Yasar. (2007). *Amasya tarihi*. (C. 2). Amasya: Amasya Belediyesi Kültür Yayınları.
- 'Abdullâh b. Fethullâh el-Bağdâdî (el-Ma'rûf bi'l-Gıyâsî). (2010). *Târîhü'd-düveli'l-İslâmiyye fî'ş-şark*. (el-Üstâd T. N. el-Hamdânî, Dirâse ve Tah.). Beyrût: Dâr ve Mektebetü'l-Hilâl.
- 'Abdullâh b. Lütfullâh Hâfız-ı Ebrû. (1389). *Târîh-i selâfîn-i Kert*. (M. Hâşim Muhaddis, Tas.). Tehrân: Merkez-i Pejûhşî-yi Mîrâs-ı Mektûb.
- Abû Bakr al-Qutbî al-Aharî. (1954). *Ta'rîkh-i Shaikh Uwais*. (J. B. Van Loon, Neşr. ve İngilizce Terc.). Lahey.
- Akkuş, M. (2020). *Moğollarda din ve siyaset –İlhanlı hanlarının dini kişiliği ve uygulamaları-*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Allsen, T. (2001). *Culture and conquest in Mongol Eurasia*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Amitai, R. (2007). Sufis and shamans: some remarks on the Islamization of the Mongols in the Ilkhanate. *The Mongols in the Islamic lands: studies in the history of the Ilkhanate* içinde (pp. 15-43). Aldershot.
- Arslan, İ. (2018). *Moğollar arasında İslâmiyet'in yayılışı*. İstanbul: Metamorfoz Yayınları.
- Âştiyânî, A. İ. (1389). *Târîh-i Moğûl*. Tehrân: Mü'essese-yi İntişârât-ı Nigâh.
- Atwood, C. P. (2004). *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol empire*, New York.
- Avrasya'nın sekiz asrı Çengizogulları*. (2016). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Âyetî, A. (1383). *Tahrîr-i târîh-i Vassâf*. Tehrân: Pijûheşgâh-ı 'Ulûm-i İnsânî ve Mutâlaât-ı Ferhengî.
- Barthold, W. (1997). Ebû Sa'īd. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 4, ss. 44-46). Eskişehir: MEB Yayınları.
- Bausani, A. (1968). Religion under the Mongols. J. A. Boyle (Ed.), *The Cambridge history of Iran* içinde. (Vol. 5, pp. 538-549). Cambridge: Cambridge at the University Press.
- Bausani, A. (2002). İlhanlı hakimiyeti zamanında İran'da din. (M. Uyar, Çev.). *TAD*, 20(32), 223-231.
- Beyânî, Ş. (1352). *Zen der Îrân-ı 'asr-ı Moğûl*. Tehrân: Müessese-yi İntişârât ve Çâp-ı Dânişgâh-ı Tehrân.
- Beyânî, Ş. (1371). *Dîn u devlet der Îrân-ı 'ahd-ı Moğûl*. (C. 2). Tehrân: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî.
- Beyânî, Ş. (1382). *Târîh-i âl-i Celâyir*. Tehrân: Müessese-yi İntişârât ve Çâp-ı Dânişgâh-ı Tehrân.
- Beyânî, Ş. (1388). *Moğûlân ve hükûmet-i İlhanî der Îrân*. Tehrân.
- Beyânî, Ş. (2015). *Moğol dönemi İran'ında kadın*. (M. Uyar, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Blair, S. S. (1983). The coins of the later Ilkhanids: a typological analysis. *The Journal of the Economic and Social History of the Orient*. 26(3), 295-317.
- Blessing, P. (2018). *Moğol fethinden sonra Anadolu'nun yeniden inşâsı – Rum diyarında İslamî mimari, 1240-1330*. (M. Özkılıç, Çev.). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Boyle, J. A. (1968). Dynastic and political history of the Il-Khâns. J. A. Boyle (Ed.). *The Cambridge History of Iran* içinde. (Vol. 5, pp. 303-422). Cambridge: Cambridge at the University Press.
- Browne, E. G. (1956). *A literary history of Persia*. (C. 3). Cambridge: Cambridge the University Press.
- Dalkesen, N. (2011). İlhanlı hanedanlığında siyâset ve kadın. Altan Çetin (Ed.), *Ortaçağda kadın* içinde (ss. 553-566). Ankara: Lotus Yayınları.
- De Nicola, B. (2017). *Women in Mongol Iran*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Devletşah. (1977). *Devletşah tezkiresi (tezkiiretü's-şuarâ)*. (N. Lugal, Çev., C. 2). İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî. (2004). *İbn Battûta seyahatnâmesi*. (A. S. Aykut, Çev., İnceleme ve Notlar, C. 1). İstanbul: YKY.
- Ebû'l-Kâsım 'Abdullâh b. Muhammed el-Kâşânî. (1384). *Târîh-i Ülcâyâtü*. (M. Hamblî, Neşr.). Tehrân: İntişârât-ı 'İlmî ve Ferhengî.

İlhanlı Devleti'nin Son Hükümdarı Ebû Sa'îd Bahâdır Han'ın Emîr Çoban'ın Ölümünden Sonraki Faaliyetleri ve Ölümü (728-736/1327-1335)

- Ebü'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf İbn Tağrıberdî. (1985). *el-menhelü's-sâfi ve'l-müstevfi ba'de'l-vâfi*. (N. M. 'Abdül'azîz, Neşr., C. 3). Kâhire.
- El-Melikü'l-Mü'eyyed 'İmâdüddîn İsmâ'îl Ebî'l-Fidâ. (t. y). *Kitâbü'l-muhtasar fî ahbâri'l-beşer*. (S. M. 'Abdüllatif el-Hatîb vd. Tah., C. 4). Matba'atü'l-Hüsniyye el-Mısriyye.
- Enverî. (1928). *Düstûrnâme-yi Enverî*. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Fasîh-i Hâfî. (1386). *Mücmel-i Fasîhî*. (S. M. N. Nasr Âbâdî, Neşr., C. 2). Tehrân: İntişârât-ı Esâtîr.
- Galstyan, A. G. (2017). *Ermeni kaynaklarına göre Moğollar*. (İ. Kemaloğlu, Rusça'dan Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınları.
- Gilli-Elewy, H. (2012). On women, power, and politics during the last phase of the Ilkhanate. *Arabica*, 59, 709-723.
- Hâfız Hüseyin Kerbelâ'î-yi Tebrîzî. (1383). *Ravzâtu'l-cinân ve cennâtü'l-cinân*. (C. Sultân el-Kurrâ'î, Neşr., C. 1-2). Tebrîz: İntişârât-ı Sutûde.
- Hamdullâh Müstevfî-yi Kazvînî. (1339). *Târîh-i güzîde*. (A. Nevâ'î, Neşr.). İrân: Çâphâne-yi Firdevsî.
- Gıyâsüddîn Hümâmiddîn Hândmîr. (1976). *Düstûrî'l-vüzerâ*. (S. Nefisî, Neşr.). Tehrân: İntişârât-ı Ekbâl.
- Gıyâsüddîn Hümâmiddîn Hândmîr. (1333). *Târîh-i habîbü's-siyer fî ahbâr-i efrâd-i beşer*. (C. 3). Tehrân: İntişârât-ı Kitâbhâne-yi Hayyâm.
- Hasan Büzürg. (1987). *Millî Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 5/1, ss. 316). İstanbul: MEB Yayınları.
- Haykıran, K. (2016). *Moğollar zamanında Yakın Doğu*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Howorth, H. H. (1970). *History of the Mongols from the 9th to the 19th century, The Mongols of Persia*. (Vol. 3). Taipei: Ch'eng Wen Publishing Company.
- İbn Bezzâz el-Erdebîlî. (1373). *Safvetü's-safâ*. (G. T. Mecd, Mukaddime ve Tas.). Tebrîz.
- İbn Haldûn. (1368). *Târîh-i ibn-i Haldûn*. (A. Âyetî, Farsça'ya Çev., C. 4). Tehrân: Müessese-yi Mutâla'ât-ı ve Tahkîkât-ı Ferhengî.
- İbn Kesîr. (2017). *el-bidaye ve'n-nihaye büyük İslâm tarihi*. (M. Keskin, Çev., C. 14). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Jackson, P. (1983). Abû Sa'îd. *Encyclopaedia Iranica* içinde. (Vol. 1, pp. 374-377).
- Jackson, P. (2022). *Moğollar ve İslâm dünyası fetihten ihtidâya*. (A. F. Doğan, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Kâdî Ahmed Gaffârî-yi Kazvînî. (1338). *Târîh-i cihân ârâ*. Tehrân: Kitâb Furûşî Hâfız.
- Kemâlüddîn 'Abdürrezzâk-ı Semerkandî. (1372). *Matla'-i sa'deyn mecma'-ı bahreyn*. (A. Nevâ'î, Neşr., C. 2). Tehrân: Müessese-yi Mütâla'at ve Tahkîkât-ı Ferhengî.
- Kırzioğlu, F. (1953). *Kars tarihi*. (C. 1). İstanbul: Işıl Matbaası.
- Kitapçı, Z. (2005). *Türk Moğol boyları arasında İslâmiyet*. Konya: Yedi Kubbe Yayınları.
- Konukçu, E. (1991). Bağdad Hatun. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (C. 4, ss. 444). İstanbul: TDVİAM.
- Lambton, A. K. S. (1953). *Landlord and peasant in Persia*. London-New York-Toronto: Oxford University Press.

- Lane, G. (2003). *Early Mongol rule in thirteenth-century Iran: a Persian renaissance*. London ve New York: Routledge Curzon.
- Lane-Poole, S. (2020). *İslam devletleri tarihi, başlangıçtan 1927 yılına kadar*. (H. E. Eldem, İlavelerle Birlikte Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Macit, E. (2019). Celâyirliiler'de kadın ve siyaset. *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 11, 11-36.
- Ma'denken, M. (1375). *be-yâsâ resîdegân der 'asr-ı İlhânî*. Tehrân: Merkez-i Neşr-i Dânişgâhî.
- May, T. (2021). *Moğol imparatorluğu*. (Ü. E. Uysal, Çev.). İstanbul: Kronik Yayıncılık.
- Melville, C. (1994). Delsâd Kâtûn. *Encyclopaedia Iranica* içinde. (Vol. 7, pp. 255).
- Melville, C. (1999). *The fall of Amir Chupan and the decline of the Ilkhanate, 1327-37: a decade of discord in Mongol Iran*. Bloomington: Research Institute for Inner Asian Studies.
- Meşkûr, M. C. (1366). *Târîh-i Îrân-zemîn*. Tehrân: İntişârât-ı İşrâkî.
- Muhammed b. 'Alî b. Muhammed-i Şebânkâre'î. (1376). *Mecma'u'l-ensâb*. (M. H. Muhaddis, Tah.). Tehrân: Müessese-yi İntişârât-ı Emîr Kebîr.
- Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând. (1380). *Târîh-i ravzatu's-safâ fî sîreti'l-enbiyâ ve'l-mülûk ve'l-hulefâ*. (C. Kiyânfer, Tas. ve Tahşiye, C. 5). Tehrân: İntişârât-ı Esâtîr.
- Mu'înüddîn Muhammed-i Zemçî İsfizârî. (1338). *Ravzâtü'l-cennât fî evsâf-ı medînet-i Herât*. (S. M. K. İmâm, Neşr., 1. Bahş). Tehrân: Mu'allim-i Dânişgâh-ı Tehrân.
- Murtazavî, M. (1385). *Mesâ'il-i 'asr-ı İlhânân*. Tehrân: Bünyâd-ı Mevkûfât-ı Doktor Mahmûd Afşâr-i Yezdî.
- Mu'înüddîn-i Natanzî. (1383). *Müntehabü't-tevârîh-i Mu'înî*. (P. İstahrî, Neşr.). Tehrân: İntişârât-ı Esâtîr.
- Nebe'î, E. (1352). *Çûpâniyân, der târîh-i İlhâniyân yâ târîh-i âl-i Çupân*. Tehrân.
- Nizamüddin Dîmaşkî. (1987). *Zafernâme*. (N. Lugal, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Oktay, H. (2007). *Ermeni kaynaklarında Türkler ve Moğollar*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2005). İlhânlı Hükümdarı Ebû Sa'īd Hân'a Ait Dört Yarlıg. *Belleten*. 69(254), 65-103.
- Özgüdenli, O. G. (2006). Moğollar. *Turco-iranica ortaçağ Türk-İran tarihi araştırmaları* içinde (ss. 161-171). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Özgüdenli, O. G. (2009). *Gâzân han ve reformları (1295-1304), Moğol İranında gelenek ve değişim*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Petrushevsky, I. P. (1968). The socio-economic condition of Iran under the Īl-khâns. A. Boyle (Ed.), *The Cambridge History of Iran* içinde. (Vol. 5, pp. 483-537). Cambridge: Cambridge At The University Press.
- Petrushevsky, I. P., Jahn K. ve Smith, J. M. (1366). *Târîh-i ictimâ'î-iktisâdî-yi Îrân der dovre-yi Moğûl*. (Y. Âjend, Farsça'ya Çev.). Tehrân: İntişârât-ı İttilâ'ât.
- Piriyev, V. Z. (1978). *Azərbaycan hülakülər dövlətinin tənəzzülü dövründə (1316-1360-cı iller)*. Bakı: Elm Nəşriyyatı.
- Prawdin, M. (1961). *The Mongol empire its rise and legacy*. (Eden and Cedar Paul, Trans.). London: George Allen and Unwin.

İlhanlı Devleti'nin Son Hükümdarı Ebû Sa'îd Bahâdır Han'ın Emîr Çoban'ın Ölümünden Sonraki Faaliyetleri ve Ölümü (728-736/1327-1335)

- Roux, J. P. (2001). *Moğol imparatorluğu tarihi*. (A. Kazancıgil-A. Bereket, Çev.). Ankara: Kabalcı Yayınevi.
- Salâhüddîn Halîl b. Aybek es-Safedî. (1998). *A'yânü'l-'asr ve a'vânü'n-nasr*. (A. Ebû Zeyd vd., Tah., C. 2). Dimaşk: el-Matba'atü'l-Evlâ.
- Savory, R. M. (1986). Baghdad khatun. *Encyclopedia of Islam* içinde. (Vol. 1, pp. 908-909). Leiden: Brill.
- Seyf b. Muhammed b. Ya'kûb el-Herevî. (1362). *Târîhnâme-yi Herât*. (M. Zübeyr el-Sıddîkî, Tas.). Kalküta.
- Smith, J. M. (2001). Dietary decadence and dynastic decline in the Mongol empire. *Journal of Asian History*, 34(1), 35-52.
- Soudavar, A. (1996). The saga of Abu-Sa'îd Bahâdor Khân. the Abu-Sa'îdnâmé. J. Raby and T. Fitzherbert (Ed.), *The Court of the Il-khans, 1290-1340* içinde (pp. 95-158). Oxford: Oxford University Press.
- Spuler, B. (1971). Ilkhâns. *Encyclopedia of Islam* içinde. (Vol. 7, pp. 1120-1127). Leiden: Brill.
- Spuler, B. (1987). *İran moğolları*. (C. Köprülü, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sümer, F. (1970). Anadolu'da Moğollar. *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, 1, 1-147.
- Şahin, H. (2010). *İlhanlılar döneminde şiiilik*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Şerefüddîn 'Alî Yezdî. (1387). *Zafernâme*. (S. S. Mîr Muhammed Sâdık-A.Nevâ'î, Neşr., C. 1). Tehrân: Müze ve Merkez-i İsnâd-ı Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî.
- Şihâbeddîn b. Fazlullah el-Ömerî. (2014). *Mesâlikü'l-ebâr (Türkler hakkında gördüklerim ve duyduklarım)*. (A. Batur, Çev. ve Notlar). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Şihâbüddîn 'Abdullâh b. Lütfullâh b. 'Abdürreşîd el-Hâfi Hâfız-ı Ebrû. (1317). *Zeyl-i câmi'ü't-tevârih-i reşîdî*. (H. Beyânî, Neşr.). Tehrân: Çâphâne-yi 'İlmî.
- Şihâbüddîn Ahmed b. 'Abdulvahhâb en-Nuveyrî. (2004). *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb*. (el-Üstâz İ. Şemsüddîn, Tah., C. 34). Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Takiyüddîn Ebî'l-'Abbâs Ahmed b. 'Alî b. 'Abdulkâdir el-'Ubeydî el-Makrîzî. (1418/1998). *es-sülûk li-ma'rîfeti düveli'l-mülûk*. (M. 'Abdulkâdir 'Atâ, Tah., C. 3). Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Tiesenhansen, W. De. (1941). *Altınordu devleti tarihine ait metinler*. (İ. H. İzmirli, Çev.). İstanbul: Maarif Matbaası.
- Togan, Z. V. (1970). *Umumi Türk tarihine giriş*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Togan, Z. V. (1979). Azerbaycan. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 2, ss. 91-118). İstanbul: MEB Yayınları.
- Turan, O. (2009). *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tüysüz, C. (2021). İlhanlı devleti tarihinde Bağdad hatun (hayatı ve siyasi yaşama etkileri). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 72, 265-276.
- Uyar, M. (2020). *İlhanlı (İran moğolları) devletinin askerî teşkilatı (ortaçağ Moğol ordularında gelenek ve dönüşüm)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1930-31). Anadolu Türk tarihinde üç mühim sima. *TTEM*, 1(5), 64-82.

- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı devleti teşkilâtına medhal*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. ve Edgüer, R. N. (2014). *Sivas şehri*. (R. Toparlı, Haz.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Üçok, B. (1981). *İslâm devletlerinde Türk naibeler ve kadın hükümdarlar*. Ankara: DSİ Basım ve Foto Film İşletme Müdürlüğü Matbaası.
- Wilber, D. N. (1969). *The architecture of Islamic Iran. the Il khānid period*. New York: Greenwood Press.
- Wing, P. (2007). The decline of the Ilkhanate and the Mamluk sultanate's eastern frontier. *Mamlūk Studies Review*. 11(2), 77-88.
- Yahyâ b. 'Abdullatîf el-Hüseynî el-Kazvî. (1314). *Kitâb-ı lübbü't-tevârih*. (S. C. Tehrânî, Haz.), Tehrân: Neşriyât-ı Müessesesi-yi Hâver.
- Yuvalı, A. (1994). İlhanlı hükümdarlarının dinlere bakışı ve bu konudaki uygulamaları. *XII. Türk Tarih Kongresi* içinde (ss. 545-553). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yuvalı, A. (1997). Hasan-ı büzürg. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. (C. 16, ss. 311-312). İstanbul: TDVİAM.
- Yuvalı, A. (2017). *İlhanlı tarihi*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Zerrînkûb, A. (1378). *Rûzgârân-ı târîh-i Îrân ez âgâz tâ sukût-ı saltanat-ı Pehlevî*. Tehrân: İntişârât-ı Suhan.